

ROZDZIAŁ I

PAŃSTWO

§ 1. Uwagi ogólne

Termin **PAŃSTWO** ma znacznie starsze pochodzenie niż sama organizacja, którą określa. Już w starożytnej Grecji mieszkańcy Aten czy Sparty, określali swoje miasto mianem *polis*, czyli państwa-miasta. Rzymianie nazywali państwo *respublica* czy *imperium*.

W średniowiecznej Europie na określenie państwowej organizacji używano pojęć: królestwo (*regnum*) lub rzesza.

Od XIII w. termin państwo został wyłącznie związany z panowaniem nad konkretną ziemią, a więc dotyczył szlacheckich majątków i ich właścicieli sprawujących władzę nad określonym terenem.

W XVIII w. termin ten oznaczał sądową władzę nad poddanymi, sprawowaną przez feudalnych panów.

Pierwszy raz pojęcia państwo w jego ogólnym znaczeniu użył **Niccolo Machiavelli**.

Włoskie „*lo stato*” – pochodzi od łacińskiego „*status*”, z którego początek wzięły powstałe w XVI–XVII wieku terminy: francuski – *L'État*, angielski – *State*, a w późniejszym czasie niemiecki – *der Staat*.

Używane wcześniej terminy z czasem zaczęły oznaczać jedynie konkretny model władzy i konkretny model państwa.

Państwo – w teorii prawa to zorganizowana grupa społeczna, którą tworzy układ trzech podstawowych elementów:

- 1) społeczność państwowa rozumiana jako ludność państwa, lud albo naród,
- 2) czynnik organizacyjny, czyli aparat państwowy albo tylko organy władzy najwyższej – centralnej,
- 3) terytorium, czyli ład ze wszystkimi wodami wewnętrznymi, przestrzeń pod powierzchnią ziemi, określony obszar powietrzny nad ziemią oraz przylegający pas wód morskich.

Państwo jest organizacją polityczną.

Sensem jego istnienia jest rządzenie społeczeństwem.

Państwo jest organizacją przymusową. Normy prawne pochodzące od państwa mogą być w razie potrzeby wymuszone fizycznie. Państwo dysponuje wszechstronnym i skutecznym arsenałem środków oddziaływania.

Ustrój państwowy – całokształt organizacji państwa i metod działania władzy państwowej. Dzieli się na:

- ustrój polityczny – stanowiący prawno-instytucjonalny wyraz struktury i funkcjonowania władzy publicznej;
- ustrój społeczno-gospodarczy – oznaczający materialne warunki życia społecznego, strukturę własnościową oraz funkcjonowanie gospodarki i finansów.

§ 2. Od organizacji rodowej do państwowej

1. Ród

Ród – podstawowa jednostka organizacji społecznej zapewniająca jednostce ochronę i występująca w jej obronie, opierająca się na świadomości wspólnego pochodzenia.

RÓD	
AGNATYCZNY	KOGNATYCZNY
Pokrewieństwo wynikające z pochodzenia od wspólnego krewnego męskiego.	Opierający się na więzach krwi (wszystkich).

2. Plemię

Plemię – tworzone przez kilka lub kilkanaście rodów.

Plemiona mogły się dzielić na tzw. *pagi*, tj. związki osób.

Funkcje państw plemiennych ograniczały się do:

- obrony plemienia (wojskowość opierała się na powszechnym obowiązku wolnych mężczyzn),
- sądownictwa.

↳ Głównym organem państwa plemiennego był wiec – zgromadzenie wszystkich wolnych mężczyzn, zdolnych do noszenia broni, do którego należało:

- wypowiedzenie wojny i zawarcie pokoju,
- sądownictwo w najważniejszych sprawach (poza wiecem sprawowali je wybrani na wiecu naczelnicy poszczególnych ziem),
- wybór króla lub wodza.
- demokracja wojenna.

3. Państwa szczepowe

Państwa szczepowe:

- ↳ w III/IV w. wśród ludów germańskich, zaś w V/VI w. wśród ludów słowiańskich,
- ↳ to połączenie kilku plemion,
- ↳ w V w. – nasilenie tzw. wędrówek ludów – szczepy germańskie zaczęły się osiedlać (pokojowo lub w warunkach wojennych) w granicach państwa rzymskiego. Z czasem cesarze zezwalali na takie osadnictwo, na wyznaczonym terytorium – w charakterze sprzymierzeńców. Po upadku cesarstwa rzymskiego (w 476 r.) – na zachodzie pozostała sieć germańskich państw szczepowych. W tym samym czasie ludy słowiańskie przekroczyły na południu linię Karpat i Dunaju, a na zachodzie linię Odry (doszło do wyodrębnienia trzech słowiańskich grup etnicznych: wschodniej, zachodniej i południowej).

Cechy charakterystyczne:

- a) brak scentralizowanej administracji,
- b) nie znały pojęcia państwa jako rzeczy publicznej,
- c) ich ustrój obejmował:
  - wiec,
  - elekcyjnego lub dziedzicznego króla,
  - urzędy, które łączyły w swej kompetencji domową i państwową obsługę władcy,
  - drużynę.

PAŃSTWA FEUDALNE	
Feudalizm jako ustrój społeczny występował w Europie do przełomu XVIII i XIX w. Istotą państwa feudalnego było występowanie stosunków społecznych, których podstawę stanowiły <i>stosunki poddańcze</i>, wiążące właścicieli ziemi – feudałów z tymi, którzy uprawiali tą ziemię – chłopami.	
FORMY PAŃSTWA	
<i>Prywatnoprawna</i>	<i>publicznoprawna</i>
↳ Cezura chronologiczna między tymi dwiema postaciami ustroju państwa feudalnego przypada prawie w całej Europie na przełom XIII i XIV w. Pamiętać jednak należy, iż formy ustrojowe różnych państw kształtowały się i rozwijały asynchronicznie.	
↳ państwa patrymonialne.	↳ monarchie stanowe, ↳ monarchie absolutne, ↳ państwa konstytucyjne.

⌚ Państwa feudalne miały z reguły ustrój monarchiczny.

- ⌚ Funkcjonowały w nich różne systemy następstwa tronu:
- a) dziedziczności:
    - ↳ – agnacyjny – *agnatio* powstawała wyłącznie w linii męskiej, ale do agnatów zaliczano zarówno mężczyzn, jak i kobiety,
    - ↳ – kognacyjny – system dziedziczenia w średniowiecznej Anglii uwzględniający prawa dziedziczne zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Pokrewieństwo z matką i poprzez matkę – **pokrewieństwo kognacyjne** (istniało także w linii męskiej niezależnie od agnacji),
  - b) elekcyjności,
  - c) mieszany.
- ⌚ W różnych państwach w odmienny sposób określano moment, w którym następcą wchodził w swe uprawnienia, mógł być on uzależniony np. od:
- dojścia do określonego wieku,
  - aktu koronacji,
  - aktu zaprzysiężenia przywilejów stanowych.

4. Państwa patrymonialne

We wczesnośredniowiecznych monarchiach europejskich wykształciła się **patrymonialna koncepcja państwa**, która ujmowała państwo jako *PATRIMONIUM* – czyli dziedziczną własność dynastii panującej. Zgodnie z takim rozumieniem państwa obowiązywały w stosunku do niego podobne zasady dziedziczenia, jak w stosunkach prywatnoprawnych.

Z patrymonialnym charakterem państwa wiązało się ściśle *IUS DUCALE* – prawo książęce, które oznaczało ogół uprawnień monarchy:

- władzę zwierzchnią,
- sąd nad ludnością,
- prawo do poboru danin,
- prawo do żądania posług na rzecz władcy i jego urzędników.

Z prawa książęcego wynikały też regalia¹, z których ważne miejsce zajmowało regale ziemi polegające na uznaniu za własność panującego wszystkich ziem nienależących do możnych. Było ono wyrazem stopniowego opanowywania terytorium przez władzę państwową. Wraz z innymi regaliami stanowiło rezultat rozbudowy aparatu państwowego i umacniania się władzy państwa, wymagały bowiem skutecznej kontroli całości jego terytorium.

¹ **Regalia (ducalia)** – zastrzeżone wyłącznie dla monarchy dziedziny działalności gospodarczej, jak regale: łowieckie, rybołówstwa, górnicze, solne, grodowe, wodne, młynne, targu, karczny czy mennicze. Wynikały z prawa książęcego i patrymonialnej zasady mówiącej o tym, że państwo jest prywatną własnością panującego. Niektóre z regaliów utrzymały się przez kilka następnych stuleci.

5. Monarchie stanowe

↳ Władza monarsza była ograniczona przez czynnik stanowy (uprzywilejowane stany, to z reguły: duchowieństwo, szlachta i mieszczaństwo).

Do monarchy należało bieżące zarządzanie wewnętrznymi i zewnętrznymi sprawami państwa, do organów stanowych należała zaś *IURISDICTIO*, przez którą rozumiano zarówno sądownictwo, jak i przyznawanie monarsze podatków. Ponadto do stanów należało decydowanie *generalne* (w formie ustaw) oraz *indywidualne* (w sprawach z zakresu prawa sądowego).

↳ W monarchiach stanowych dochodziło często do swoistego *dualizmu władzy*, w postaci współistnienia organów monarszych i organów reprezentujących stany – szczególnie w dziedzinie skarbowości.

Prawno-ustrojowym wyrazem monarchii stanowej stała się konstrukcja *Korony Królestwa*. Ukształtowała się ona w Anglii w XII w. i w następnych stuleciach przeniknęła do pozostałych państw europejskich. Jej istotą była zmiana charakteru państwa z *prywatnoprawnego* (patrymonialnego) w państwo *publicznoprawne*. Korona będąca symbolem panowania i władzy państwowej została „oderwana” od osoby władcy i związana z państwem jako całością. Król zaś z prywatnego właściciela państwa stał się teraz jedynie najwyższym w nim urzędnikiem. Władza królewska przestała się opierać na stosunkach lennych i zaczęła docierać do całego społeczeństwa zorganizowanego w stany (duchowny, szlachecki, mieszczański i chłopski).

Koncepcja *Korony Królestwa* tworząc pojęcie terytorium niezależnego od monarchy, nadała tym samym państwu suwerenność wewnętrzną.

Kolejnym etapem było uzyskanie suwerenności zewnętrznej, którą wyrażała zasada: *REX EST IMPERATOR IN REGNO SUO*, co oznacza, że zarówno państwo, jak i jego monarcha są od nikogo niezależni.

Pojęcie państwa – Korony Królestwa – doprowadziło do uznania zasady **niepodzielności i niepozbywalności terytorium państwowego**. W większości państw wiązało się to z likwidacją pozostałości rozdrobnienia feudalnego, odzyskiwaniem utraconych ziem i wprowadzaniem zakazu podziałów państwa.

Konstrukcja Korony Królestwa sprzyjała także ustabilizowaniu się administracji centralnej i lokalnej w państwie. Zaczęły się kształtować ogólnopaństwowe reprezentacje stanowe (jak Parlament w Anglii czy Stany Generalne we Francji). Pojawiły się też tendencje do unifikacji i ujednoczenia prawa. Symbolem jedności państwa było też ustalenie się stałej stolicy (z wyjątkiem I Rzeszy), chorągwi ogólnopaństwowej i godła.

Mimo to, do powstania państw jednolitych wiodła jeszcze długa droga.

6. Monarchie absolutne

Dosłownie rozumiana monarchia absolutna jest formą państwa, w której władza monarsza, skupiająca funkcje ustawodawcze, wykonawcze i po części sędownicze, nie doznaje żadnych ograniczeń ze strony czynnika społecznego (władca stanowi prawo, ale sam stoi ponad prawem). W praktyce tylko w niewielu państwach monarcha miał aż tak szerokie uprawnienia (np. we Francji ponad absolutnym władcą stały **prawa fundamentalne monarchii**).

Wraz z likwidacją dualizmu władzy (charakterystycznego dla monarchii stanowej) i skupiania w rękach panującego pełni władzy, utrzymywało się przekonanie, że to właśnie monarcha jest uosobieniem państwa i zarazem naczelnym jego organem.

Monarchia absolutna rozwijając zasadę suwerenności zewnętrznej i wewnętrznej wprowadziła i ugruntowała **pojęcie państwa**.

W II poł. XVIII w. w niektórych państwach kształtuje się zwłaszcza absolutyzm oświecony, w którym władca uznaje niektóre zasady umowy społecznej między sobą a społeczeństwem, któremu przyznaje pewne wolności np. tolerancję religijną, jednocześnie jednak pozostając monarchą absolutnym, sprawującym władzę nad wszelkimi dziedzinami administracji państwowej. Mianuje się **pierwszym sługą państwa**. Z teorii tej korzystali władcy chcąc umocnić swoje rządy.

Charakterystyczna dla absolutyzmu oświeconego była centralizacja władzy przy jednoczesnym tworzeniu różnych organów administracji. Era absolutyzmu oświeconego to złoty okres biurokracji.

Szczególnie widoczna była wówczas troska monarchy o silną pozycję międzynarodową państwa. Przeprowadzano wówczas reformy administracji, finansów, wystawiano nowoczesne armie, inwestowano w rozwój nauki.

- ➔ Absolutyzm oświecony najpełniej rozwinął się w Prusach (*Fryderyk II Wielki*) i Austrii (*Maria Teresa* i *Józef II*).

7. Państwa konstytucyjne

W XVII i XVIII w. zaczęły się rozpowszechniać w oświeconej Europie poglądy filozoficzne określane mianem **szkoły prawa natury**. Przedstawiciele tej szkoły głosili m.in. teorię **umowy społecznej**, mówiącej, że społeczeństwo i państwo powstały w wyniku porozumienia się jednostek żyjących dotychczas w stanie natury.

Z teorii umowy społecznej wyłoniła się koncepcja konstytucji.

Niektórzy przedstawiciele szkoły wywodzili z umowy społecznej również zasadę **suwerenności ludu, równości wobec prawa, naturalnych praw oby-**

watelskich czy podziału władzy. Wymienione wyżej zasady legły u podstaw pierwszych konstytucji.

Pierwszą na świecie ustawą o nadrzędnym charakterze, określającą podstawowe reguły ustroju państwa była **konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z 1787 r.**

Wiele prac naukowych za pierwszą, nie tylko w Europie, ale i na świecie, nowoczesną konstytucję uznaje ustawę zasadniczą Republiki Korsykańskiej uchwaloną w **1755 r.**

W tym właśnie roku na wyspie wybuchło powstanie pod wodzą *Pasquale Paoli* – narodowego bohatera Korsyki. Po uwolnieniu się od władztwa Genui Korsykanie ogłosili niepodległość i powstanie nowego państwa. Projekt konstytucji republiki sporządził *Paoli* wzorując się na dziesięć lat wcześniejszym tekście *Jeana-Jacquesa Rousseau*. Korsykański parlament Diet uchwalił ją w listopadzie 1755 r.

Niestety korsykańska republika przetrwała zaledwie 14 lat, została podbita w 1769 r. przez Francuzów, a konstytucja popadła w zapomnienie. Istniała jeszcze druga konstytucja korsykańska Królestwa Anglo-Korsykańskiego istniejącego w latach 1794–1796, ale o niej pamiętają tylko nieliczni specjaliści i Korsykanie.

Niektórzy historycy za drugą z kolei uważają **szwedzką konstytucję z 1772 r.** wprowadzoną po bezkrwawym zamachu stanu króla *Gustawa III*. Konstytucja ta wprawdzie została oficjalnie zatwierdzona przez parlament, ale w gruncie rzeczy była konstytucją **oktrojowaną**, a nie wyrazem woli narodu. Co więcej, konstytucja zamykała niespełna sześćdziesięcioletnią epokę parlamentaryzmu w Szwecji i wprowadzała monarchię absolutną. Obowiązywała w Szwecji do 1809 r., zaś w Finlandii aż do 1919 r.

Jak z tego wynika, polska konstytucja – Ustawa Rządowa z 3.5.1791 r. jest drugą w Europie (o ile nie liczyć szwedzkiej) i trzecią na świecie.

Jednak pierwszą konstytucją obalającą dotychczasowy ustrój feudalny była konstytucja francuska z 3.9.1791 r.

W XIX w. pojawił się nowy sposób tworzenia konstytucji, stopniowo pojawiał się: schemat trójpodziału władz, zapisy o równości wszystkich wobec prawa, gwarancje praw obywatelskich oraz cały szereg innych demokratycznych i liberalnych uregulowań.

KONSTYTUCJA OKTROJOWANA – z jednej strony była aktem łaski monarszej, z drugiej zaś wyrazem jej samoograniczenia.

ROZDZIAŁ II

PAŃSTWA SZCZEPOWE

§ 3. Uwagi ogólne

Państwa szczepowe

GERMAŃSKIE	SŁOWIAŃSKIE
– Wizygotów (wschodni odłam Gotów), – Wandalów, – Burgundów, – Franków, – Ostrogotów, – Longobardów, – Alamanów (Szwabów), – Bawarów, – Turyngów, – Państwo anglosaskie, – Normanów.	– Samona, – Wielkomorawskie, – Serbów, – Chorwatów, – Czechów, – Rusinów, – Bułgarów.

§ 4. Ustrój społeczny i polityczny Germanów w I w. n. e.

1. Ustrój społeczno-gospodarczy

„(...) Czy srebra i złota odmówiła im łaska czy gniew bogów, nie jestem pewny. (...) Posiadaniem i używaniem tych kruszców nie bardzo się przejmują (...) jakkolwiek najbliżsi nasi sąsiedzi dla potrzeb handlowych mają w cenie złoto i srebro, znają się na pewnych gatunkach naszej monety i wolą je; lecz mieszkańcy głębi Germanii w sposób prostszy i dawniejszy posługują się wymianą towarów”.

„(Niewolnikami) nie posługują się tak, jak to u nas jest w zwyczaju, że się dokładnie między czeladź rozdziela obowiązki. Każdy z nich rządzi we własnym

domu, przy własnym ognisku. Pan nakłada na niego, jakby na dzierżawcę, wymiar zboża, bydła lub odzieży i o tyle tylko niewolnik jest podległy; poza tym obowiązki w domu pana spełniają jego żona i dzieci. Chłosta niewolnika, karanie go więzieniem i pracą przymusową rzadko się zdarza; (Germanowie) często ich zabijają, nie wskutek surowej dyscypliny, lecz w popędzie gniewu jak osobistego nieprzyjaciela, tylko że dzieje się to bezkarnie. Wyzwoleńcy niewiele wyżej stoją od niewolników, rzadko mają jakiś wpływ w domu, nigdy w gminie (...)

„(...) Stosownie do liczby ludzi zdolnych do uprawy gruntu wszyscy na przemian zajmują obszary rolne, które potem według godności pomiędzy siebie dzielą; rozległość pól ułatwia podział. Niwy corocznie zmieniają, a roli jest zawsze pod dostatkiem. Albowiem przy żyzności i rozległości gruntów nie zadają sobie trudu, aby zakładać sady, oddzielać łąki i nawadniać ogrody: tylko zboża wymaga się od ziemi”.

2. Ustrój polityczny

„(...) Królów wybierają na podstawie szlacheckiego pochodzenia, wodzów na podstawie męstwa. Królowie nie mają nieograniczonej ani wolnej władzy. Wodzowie przodują więcej przykładem niż władzą budząc podziw swą gotowością bojową, swym wysuwaniem się na czoło i swą walką przed rozwiniętym szykiem bojowym. Zresztą wymierzanie kary, nakładanie więzów i stosowanie chłosty przysługują tylko Kapłanom, przy czym dzieje się to jakoby nie z tytułu kary, czy na rozkaz wodza, lecz z polecenia bóstwa, które wedle ich wierzeń towarzyszy walczącym. (...) Główną zaś podniętą do męstwa jest to, że oddział wojska i szyk bojowy nie jest przypadkowym lub dowolnym zbiorowiskiem, lecz stanowią go rodziny i rody (...)

„O sprawach drobnych radzą naczelnicy, o sprawach ważniejszych wszyscy, w ten sposób jednak, że nawet te sprawy, w których decyzja należy do ludu, omawiają najpierw naczelnicy. Zbierają się w oznaczonych dniach – chyba że wypadnie coś nagłego i niespodziewanego – podczas nowiu lub pełni księżyca; albowiem uważają to za najpomyślniejszy początek dla załatwiania spraw (...). Gdy ogół uzna za stosowne, zasiadają w pełnym uzbrojeniu. Kapłani, którzy mają w tym wypadku również prawo karania, nakazują milczenie. Z kolei król lub naczelnik lub ten, który ma wiek odpowiedni, sławę wojenną względnie wymowę (zabierają głos) i słuchani są raczej z uwagi na znaczenie ich rady niż na ich władzę rozkazywania. Jeżeli ich zdanie nie znajduje uznania, odrzucają je pomrukiem, jeżeli podoba się, potrząsają włóczniami. Pochwała przy pomocy broni jest najzaszczytniejszym sposobem wyrażania zgody”.

„(...) Żadnej sprawy publicznej czy prywatnej nie załatwiają inaczej jak uzbrojeni. Lecz zwyczaj nie pozwala nikomu nosić broni, zanim plemię nie uzna, że się do tego nadaje. Wówczas na tymże wiecu jeden z naczelników lub ojciec

